

Bevrijding uit het slavenhuis

Alex van Heusden

Overweging 1

De bijbel, die oude bibliotheek, leert ons deze vraag te stellen: wat functioneert als 'god' in deze wereld? Het antwoord vandaag kan niet anders zijn dan dit: het neoliberale marktsysteem is de god van nu. Door dit meedogenloze systeem worden wij allen, wij mensen, in gijzeling gehouden. De vrije markteconomie wordt alom beleden als een religie. Voor deze god buigen miljoenen mensen hun knieën. Dat het systeem talloos veel slachtoffers maakt, wordt voor lief genomen. Onvermijdelijke 'colateral damage'. Het systeem is heilig, dus onveranderlijk - onwrikbare status quo, bestuurd door een onzichtbare hand.

Hoe moeilijk is het je aan dit systeem, dat ons allen inkapselt met beloften van gouden bergen, te ontworstelen. Hoe nagenoeg onmogelijk. Is er een alternatief? We zien het niet. We mogen het hopen. Gelukkig zijn er mensen overal ter wereld die met inzet van al hun krachten werken aan een alternatief.

In de bijbel wemelt het van de goden. Er is er niet slechts een. Mammon is de naam van een zo'n god. In het Hebreeuwse woord *mammon* gaat een werkwoord schuil dat 'vertrouwen' betekent, 'krediet schenken'. Mammon is de bijbelse god van het geld. Hij vraagt ons aller vertrouwen. Mammon is niet enkel bezit, maar bezit waarmee macht wordt uitgeoefend ten koste van ontelbare mensen.

Mammon - zijn evenknie draagt de naam Baäl. Baäl betekent 'heer' en 'bezitter', heer over slaven. Hij is de god van de grootgrondbezitters, uitbuiters en plundersaars van kleine boeren. Baäl belichaamt een maatschappelijke orde van uitbuiting en slavernij.

Wat of wie stelt de bijbel hier tegenover? Welke andere 'god'? Ze zijn getogen uit Egypte, de kinderen van Israël, ontkomen aan het slavernijsysteem, het diensthuis. Ooit gehoord, dat verhaal? Ze hebben hun tenten opgeslagen tegenover de berg Sinai, in de woestijn. Begeleid door donderslagen en bliksemflitsen, in vuur en rook daalt hij neer op het hoofd van de berg, de God. Beelden die horen bij de *theofanie*, het verschijnen van de God.

De vergadering bijeengekomen aan de voet van de Sinai ontvangt onderricht. Dat onderricht heet Thora. En het kloppend hart van de Thora zijn de Tien Woorden of de Tien Uitspraken, zoals ze heten in de Joodse traditie. Daar spreekt de God, het eerste woord van de Tien (Exodus 20:2):

Ik, de NAAM, ben jouw God,

ik die jou uitgeleid heb uit het land Egypte, uit het diensthuis.

Ik, de NAAM. Daar staan vier Hebreeuwse letters, j-h-w-h. 'Ik zal er zijn' luidt zijn Naam. Ik zal er zijn - tot bevrijding uit alle vormen van slavernij. Dit eerste woord van de Tien is de preambule, begin en beginsel. Bevrijding uit slavernij is beginsel en opdracht - aan ons, mensen, in deze wereld.

Deze God-Bevrijder is niet-god zoals de andere goden. Hij is hun tegenstander, hij staat op tegen Baäl en Mammon. Belichaamt Baäl een maatschappelijke orde van uitbuiting en slavernij, de heersende wereldwanorde, de God 'Ik zal er zijn' belichaamt de hoop op een andere, nieuwe wereld, zonder uitbuiting en slavernij.

In onze wereld anno 2020 is het altijd nog Baäl die het voor het zeggen heeft, in neoliberale outfit gestoken. Die andere God, de Bevrijder, die is er niet, nog niet-god, die moet nog worden, is in wording. Want bevrijding uit slavernij op wereldschaal, daar is nauwelijks een begin mee gemaakt.

Overweging 2

Jozef in Egypte. Zoon van Jakob en Rachel. In Dotan verstoten door zijn broeders, weggevoerd naar Egypte. *Jozef in Egypte* - zo heet een toneelstuk van Joost van den Vondel, ook schrijver van *Jozef in Dotan*. En Thomas Mann schreef de lijvige roman *Joseph und seine Brüder*.

Jozef, begaafd uitlegger van dromen, brengt het tot grootvizier, tot eerste gezagsdrager over Egypte na Farao. 'Alleen de troon maakt mij groter dan jou,' zegt Farao hem (Genesis 41:40). Hij moet Egypte, de graanschuur, leiden doorheen een periode van zeven jaren van honger. Het beroemde verhaal over de zeven vette koeien en de zeven magere koeien, de dromen van Farao, door Jozef verklaard als de zeven vette en de zeven magere jaren.

Het verhaal dat zojuist is voorgelezen: twee magere jaren zijn dan verstreken. Met nog vijf magere jaren voor de boeg vergaat het de Egyptenaren almaar slechter. In drie fasen worden zij beroofd van hun bestaansmiddelen en vervallen zo tot slavernij - volgens een scenario dat in de toenmalige economie eerder regel dan uitzondering was, met roof en uitbuiting als voornaamste beginselen (Genesis 47:13-26). Jozef gedraagt zich zoals koningen en machthebbers plegen te doen: het volk uitzuigen dat in doodsnood verkeert.

Eerst slokt de aankoop van graan al het beschikbare geld op dat verdwijnt in de staatskas. Vervolgens krijgen de Egyptenaren brood verstrekt, maar in ruil daarvoor moeten ze hun vee afstaan. Ze kunnen weer een jaar vooruit, dan is het brood op. Nu rest de Egyptenaren niets meer dan het vege lijf en hun akkers. Omdat ze 'willen leven en niet sterven', verkopen ze hun akkers aan Farao in ruil voor zaaigoed. 'Zo werd het land van Farao' (Genesis 47:20). De Egyptenaren - twintig procent van de oogst ('een vijfde', zegt het verhaal) moeten ze afstaan aan Farao. Schuldslaven zijn ze nu, maar o zo dankbaar dat ze het leven hebben behouden, omdat de god Farao, door toedoen van diens even briljante als meedogenloze zaakwaarnemer Jozef, hun genade bewees.

Aan het begin van het eerste bijbelboek, Genesis, ontvangt de mens (Hebreeuws: *adám*) de opdracht de grond van de aarde (Hebreeuws: *adamah*) te dienen en te behoeden, dat wil zeggen: in cultuur te brengen (Genesis 2:5). In het Egypte van Farao en Jozef wordt de levensnoodzakelijke band tussen mens en grond doorgesneden. De Egyptenaren worden veroordeeld tot een leven dat, naar bijbelse maatstaf, geen leven is, maar dood.

Intussen blijft de maatschappelijke positie van de Egyptische priesters onaangetast: de cultus moet onverminderd doorgang vinden omdat alle economische maatregelen, door Jozef getroffen, religieuze legitimatie behoeven. Jozef, als verlengstuk van Farao, voert niets anders uit dan wat de goden in hun oneindige wijsheid hebben beschikt. 'Alleen de akker van de priesters werd niet van Farao.'

Dit verhaal geeft een realistisch beeld van het oude Egypte als gecentraliseerde planeconomie. Gedurende langere perioden, zo laten de bronnen ons weten, waren de akkers eigendom van de staat, dus van Farao, en zo ook de boeren. Zij waren als slaven de staat onderhorig. Slechts een minimum van de productie was voor eigen gebruik, net genoeg om in leven te blijven.

Ik, de NAAM, ben jouw God,

ik die jou uitgeleid heb uit het land Egypte, uit het diensthuis.

Bevrijding uit slavernij is beginsel en opdracht. Uitgangspunt van een rechtsorde die slavernij verbiedt. Maar in de weerbarstige praktijk van een staatspolitiek die de economische belangen van grootgrondbezitters vooropstelde en tot het uiterste in bescherming nam, als onaantastbaar privilege, was afschaffing van slavernij een niet te nemen horde. Wat we lezen in de bijbel, is te verstaan als een eerste poging om uitwassen te bestrijden, concreet: om de leef- en werkomstandigheden van slaven te verbeteren en te vermensenlijken. Op de zevende dag, de sabbat, moet ook de slaaf het werk staken om rust te vinden en op adem te komen. En, zo lezen we (Exodus 21:2):

Koop jij een Hebreeuwse slaaf, hij zal zes jaren dienen.

In het zevende zal hij heengaan, in vrijheid, om niet.